

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav translatologie

Bakalářská práce

Alžběta Kmet'ová

Komentovaný překlad: *La vie dans la Grèce classique* (Jean-Jacques Maffre, Presses universitaires de France, Paris 1992)

Commented translation: *La vie dans la Grèce classique* (Jean-Jacques Maffre, Presses universitaires de France, Paris 1992)

Praha, 2021

Vedoucí práce: PhDr. Šárka Belisová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce, PhDr. Šárce Belisové, za poskytnutý čas při konzultaci problematických míst v překladu, odbornou pomoc a poskytnutí užitečných rad při psaní komentáře k překladu. Dále bych chtěla poděkovat PhDr. Janu Součkovi, CSc. vyučujícímu na Ústavu řeckých a latinských studií FF UK, jehož výklad dějin a kultury starověkého Řecka mi umožnil vyznat se v problematice antické každodennosti, jež je tématem překládaného textu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 31. 12. 2021

.....
Alžběta Kmeťová

Anotace

Tato bakalářská práce se skládá ze dvou částí. První částí je překlad vybraných kapitol francouzské publikace Jeana-Jacquesa Maffra *La vie dans la Grèce classique* do češtiny. Překládaný text se zabývá soukromým životem Řeků žijících v 5. a 4. století př. n. l. Druhou část práce tvoří odborný komentář, který se skládá z překladatelské analýzy originálního textu, výčtu překladatelských problémů včetně příkladů a jejich řešení, popisu metody překladu a popisu posunů, k nimž při překladu došlo.

Klíčová slova

komentovaný překlad, překladatelská analýza, překladatelský problém, metoda překladu, překladatelský posun, starověk, klasické Řecko

Abstract

This bachelor thesis consists of two parts. The first part is the translation of chosen chapters of the French book *La vie dans la Grèce classique* by Jean-Jacques Maffre to Czech. The translated text deals with the private life of the Greeks living in the 5th and 4th centuries BC. The second part of the thesis is the translation commentary, which consists of a translation analysis of the source text, a list of translation problems including examples and their solutions, a description of the translation method and a description of translation shifts.

Keywords

commented translation, translation analysis, translation problem, translation method, translation shift, ancient history, classical Greece

OBSAH

Úvod	7
PŘEKLAD	8
KOMENTÁŘ	22
1. Překladačská analýza originálu	22
1.1 Základní charakteristika výchozího textu a jeho stylistické zařazení	22
1.2 Vnětextové faktory	22
1.2.1 Autor a jeho záměr	22
1.2.2 Adresát	23
1.2.3 Médium	24
1.2.4 Funkce textu	25
1.3 Vnitrotextové faktory	25
1.3.1 Téma a obsah	25
1.3.2 Kompozice	25
1.3.3 Nonverbální prvky	26
1.3.4 Lexikum	26
1.3.5 Syntax	27
1.3.6 Morfologie	27
1.3.7 Suprasegmentální prvky	28
2. Typologie překladačských problémů a jejich řešení	29
2.1 Lexikální rovina	29
2.1.1 Překlad odborných výrazů	29
2.1.2 Vlastní jména	30
2.1.3 Názvy citovaných děl	30
2.1.4. Překlad ustálených spojení	31
2.2 Gramatická rovina	31
2.3 Syntaktická rovina	31
2.4 Specifické překladačské problémy	32
2.4.1 Odkazování na jiné texty	32
2.4.2 Překlad překladu	33
3. Popis metody překladu	34
3.1 Formální stránka překladu	34
3.2 Typologie překladačských postupů	34
3.2.1 Transpozice	34

3.2.2 Koncentrace a diluce	35
3.2.3 Modulace	35
4. Popis překladatelských posunů	37
4.1 Intelektualizace	37
4.2 Explicitace	38
4.3 Substituce	39
4.4 Aproximace	39
Závěr	41
Bibliografie	42
Přílohy	44

Úvod

Předmětem této bakalářské práce je překlad vybraných kapitol francouzské publikace *La vie dans la Grèce classique* do češtiny a odborný komentář k tomuto překladu.

Publikace se zabývá tématem každodenního života v klasickém Řecku a autor se v ní snaží poskytnout čtenáři co možná nejpřesnější představu o tom, jak tehdejší Řekové žili. K překladu jsem si vybrala druhou kapitolu a část kapitoly třetí, které se obě týkají soukromého života. Mým cílem bylo zachovat funkční ekvivalenci originálu.

Druhou část této práce tvoří odborný komentář k překladu, který obsahuje analýzu výchozího textu, výčet překladatelských problémů a příklady jejich řešení použitých v rámci překladu, dále popis metody překladu a také popis posunů, k nimž při překladu došlo.

Tento text jsem si zvolila, neboť je mi jeho téma jakožto studentce dějin antických civilizací velice blízké. Při překladu jsem tedy měla možnost uplatnit své znalosti nejen z oboru translologie, ale i z oblasti antických dějin a kultury.

PŘEKLAD

Kapitola II

SOUKROMÝ ŽIVOT

I. – Bydlení

Pravděpodobně drsné klimatické podmínky (viz str. 14–17) způsobily, že Řekové klasického období, se o své pohodlí starali víc, než se někdy tvrdí, a nezanedbávali architekturu bydlení. Již historik Thúkydidés pronesl skrze postavu athénskému politika Perikla lichotivé poznámky o interiérech athénských domů z 30. let 5. století př. n. l.: „Své domovy jsme si zařídili vkusně, abychom mohli žít v příjemném prostředí, které rozptyluje chmury.“ (II, 38). Řečník Démostenés je nucen vzít na vědomí, že vývoj jde kupředu, ať se mu to líbí nebo ne, a vícekrát opakuje srovnání, jež zformuloval například kolem roku 350 př. n. l ve své řeči *O správě financí* (§ 29–30):

„Soukromá obydlí těch, kteří byli tehdy [v první polovině 5. století] u moci, byla tak skromná (...), že dům takového Kimóna, Aristaida a vůbec všech významných mužů té doby se každému z vás, kdo ho znáte, nezdá o nic přepychovější než příbytek jeho souseda. Zato dnes si někteří politici dali postavit domy, které jsou honosnější než veřejné budovy.“

Že by to byla řečnická nadsázka? Možná, ve 4. století se však vyvinula tendence vylepšovat bydlení a týkala se, jak připomíná Démostenés a jak také potvrzují archeologické nálezy, především nejbohatších obyvatel.

Ve velkých starověkých městech jako Athény existovaly nejrůznější typy obydlí lišící se v závislosti na čtvrti a bohatství obyvatel. Chudí lidé se spokojili s troglodytickými příbytky vyhloubenými v úbočí vápencových kopců nebo s chatrčemi opřenými skalní výšiny či hradby. V lidových čtvrtích na sebe byly namačkány domky, které se jen zřídka omezovaly na jednu místnost jako v době archaické, spíše disponovaly dvěma nebo třemi místnostmi v přízemí a někdy měly i jeden nebo dva malé pokoje v patře, kam vedlo vnější dřevěné schodiště na konzolový balkon. V ostatních čtvrtích se stavěly větší domy. Patro, které zde bylo přístupné zevnitř, částečně kopírovalo půdorys přízemí a bylo vyhrazeno ženám a malým dětem, zatímco muž či muži, protože pod jednou střechou obvykle žili děti, rodiče i prarodiče, obývali prostor v přízemí vzadu za místnostmi, které sloužily k přijímání hostů. V Athénách se pokoje často

„zmatečně seskupovaly a propojovaly, jejich zdi se ztenčovaly a zešíkmovaly, aby se zaplnila nepravidelná plocha, která byla vymezena ulicemi a uličkami. Zdá se, že v 5. století ještě zdaleka nepřišel čas na to, aby se mezi staviteli domů prosadil pravý úhel.“ (R. Martin).

Domy s pravidelnější strukturou byly objeveny zejména na nalezištích v Olynthu (obr. 5), Kolofónu, Kassopé (v Épeiru) a na ostrově Thasos. Měly čtvercový nebo obdélníkový nezastřešený vnitřní dvůr (*aulé*), který byl centrem dění celé budovy. Plán domu byl koncipován tak, že téměř všechny místnosti, navzájem nezávislé, byly uspořádány okolo tohoto dvora, z nějž se do místností vcházelo. Obývací prostor (*diatéterion*) často tvořily dvě sousedící místnosti, z nichž jedna, *oikos*, obvykle zahrnovala krb a sloužila jako soukromá jídelna. S dvorem mohla být spojena předsíní zvanou *prostas* (např. v Priéné a Kolofónu) nebo sloupořadím *pastas* (jako v Olynthu, Eretrii, na Thasu nedaleko Silénovy brány: obr. 6), obvykle orientovaným východo-západním směrem, aby bylo otevřené na jih, jak doporučuje Xenofón (*Vzpomínky na Sókrata*, 3, 8, 8–10). To proto, aby jím mohly pronikat paprsky zimního slunce, které je nízko nad obzorem, a pokoj prosvětlovat a prohřívat. Před paprsky letního slunce, nacházejícího se blíže zenitu, ho naopak chránila střecha sloupořadí, která místnosti poskytovala stín, tedy relativní chlad, zvláště pokud šlo o patrový dům, což jak se zdá, býval častý případ. Od počátku 4. století měly největší domy místnosti uspořádané kolem dvora obklopeného ze tří nebo čtyř stran podloubími, jejichž střechu v průčelí podpíralo několik nosičů (pilířů nebo sloupů), zejména v Olynthu, Pelle a Eretrii. Skrze tato podloubí se vcházelo do obytných místností. Takto vypadal peristylový dům, který byl předurčen k významnému rozšíření (obr. 5, *vpravo*).

Rodinný dům měl vždy v přízemí téměř slepé průčelí. Dostat se dovnitř či ven bylo možné pouze přes vstupní halu (*prostoon*), často zredukovanou na chodbu, někdy však hlídanou vrátným a dostatečně prostornou, aby se zde dalo korzovat, a přitom se oddávat hovoru, např. v případě domu jednoho z nejbohatších Athéňanů 5. století, Kallia, o němž se zmiňuje Platón v dialogu *Prótagoras*. Zato mohla být v patře okna vedoucí na ulici, jednoduchá nebo dvojitá, jak dosvědčuje například ženský sbor v Aristofanově komedii *Ženy o Thesmoforiích* (verše 797–799): „Když se vykloníme z okna,“ říká jedna z žen a ironicky se obrací k mužům, „div vám nevypadnou oči z důlků při pohledu na tu pohromu, kterou podle vás jsme, a jakmile se stydlivě stáhneme zpět, každý z vás se nemůže dočkat, až se vykloníme znovu...“

Přízemí největších domů zahrnovala kromě obytných místností, dvora a předsíně, také přijímací místnost vyhrazenou mužům (*andron*) a užitkové místnosti jako kuchyň, spíž, případně koupelnu, dále také dílnu či obchod, které měly vlastní vchod z ulice. Ženský příbytek

(*gynaikeion*) a ložnice členů rodiny se nacházely v patře, často pouze v severní polovině domu, aby nebránily slunečním paprskům pronikat do *pastas* nebo sloupoví peristylu. Když byla v domě koupelna, tak se mylo tam, v opačném případě se sedací vana umístila do rohu jakékoli místnosti. Latrínu tehdy ještě neznali, takže k vykonávání potřeb zde byla ulice či jiné volné prostranství nebo se, jak ukazuje Aristofanés, používal nočník (*amis*), který byl o to potřebnější, když se žilo v patře. Od počátku 4. století se totiž ve velkých městech, zejména v Athénách, stavěly tři nebo čtyřpodlažní budovy. Jejich majitelé, jako například bankéř Pasión v době Isokratově, pronajímali byty o dvou nebo třech pokojích na základě nájemních smluv na různě dlouhou dobu (v průměru na pět až deset let). Řečník Aischinés to upřesňuje následovně: „Obydlí sdílené několika nájemníky nazýváme *synoikia* a dům, ve kterém žije pouze jedna rodina, nese označení *oikia*“ (*Proti Timarchovi*, 124).

Stabilitu domu zajišťovaly poměrně hluboké kamenné základy, které se pod zdi rozšiřovaly a tvořily podklad vyčnívající na obou stranách, protože, jak zdůrazňuje Xenofón, „dům by byl k ničemu, kdyby byl nádherný v horní části, ale základy by neměl postavené, jak se patří“ (*O jezdeckví*, 1, 2). Více či méně vysoká kamenná podezdívka (20–160 cm), v průměru zhruba 40–50 cm silná, tvořila základ zdí, které se někdy také stavěly z kamene (jako v Priéné až do úrovně podlahy horního patra), nejčastěji však z cihel (surových nebo vzácněji pálených), nebo v případě nejskromnějších příbytků, zejména v chudších čtvrtích Athén, z lepenice či mazaniny, vyrobených „maltou ze slámy a bláta“, řečeno slovy Aristotela (*HA*, 612 b). To usnadňovalo práci zlodějům, známým jako „stěnokopové“, protože do tohoto málo odolného materiálu dělali otvory, jimiž pronikali do domů, kde se dopouštěli krádeží.

Uvnitř byly zdi buď jednoduše vybílené vápnem, nebo pokryté omítkou, umožňující místnost vymalovat. Podle Plútarcha na konci 5. století Alkibiadés „uvěznil malíře Agatharcha, a odmítal ho pustit, dokud mu nevyzdobil dům“ (*Alkibiadés*, 16, 5). To bylo považováno za nevidaně drzý rozmar, jak dosvědčuje řeč, jejíž autorství se připisuje Andokidovi (*Proti Alkibiadovi*, 17). Nástěnné malby se však velmi rychle staly běžnou dekorací interiéru, i když si lidé k jejich malování nutně nezvali přední umělce a, jak ukazuje příklad v Priéné, architektonickou výzdobu mohly představovat též štukové reliéfy. Podlahy v přízemí byly nejčastěji z udusané hlíny, zvláště v kuchyni, kde podle Aristotela nepanovala žádná velká čistota: „Červi,“ píše, „se množí více a rychleji na místech, kam se ukládají všemožné suroviny a materiál, vyskytují se například v kuchyních (...) protože tam věci rychleji podléhají zkáze“ (*HA*, 551 b). Pouze peristyl a *andron* mohly být zdobené oblázkovými mozaikami, které se prvně objevily v 5. století, zejména v Olynthu. Nejprve byly mozaiky černobílé. Ve 4. století je nahradily mozaiky

polychromované, u nichž je patrná snaha o obrazové vzory. V *andronu* geometrický okraj obvykle obklopoval medailon (*embléma*) s figurální výzdobou někdy inspirovanou mytologií (např. v Olynthu Bellerofontés sedící na Pegasovi, jak zabíjí Chiméru, nebo v Eretrii Néreidy přinášející Achillovu výzbroj), jindy čerpanou ze soudobého života (výjevy lovu jelenů a lvů v Pelle). Dveře, vnitřní schodiště, krov, galerie a podlahy horního patra byly dřevěné. Dveře, které vedly na ulici, byly masivnější a vybaveny účinným uzavíracím zařízením (mřížemi, závorami, zámky). Okna byla vzácná, spíše malá, zejména ze strany ulice. Jelikož tehdy ještě neznali použití skleněných tabulí, šlo je doširoka otevřít nebo zavřít pouze neprůhlednými materiály (dřevěnými křídly nebo okenicemi či závěsy, které mohly sloužit i jako dveře do vnitřních prostor). Střechy svažující se do vnitřního dvora i sedlové střechy pokrývaly tašky. Ploché střechy existovaly také, a to v nejnižších oblastech.

Zásobování vodou často zajišťovala studna vyhloubená na dvoře, nebo nádrž se stěnami ošetřenými hydraulickým nátěrem. Pokud v domě nebylo ani jedno, jeho obyvatelé se zásobovali vodou z kašny nebo veřejné studny. Odvádění odpadních vod z koupelny a kuchyně, stejně jako dešťové vody se začalo provádět ve 4. století trubkami z pálené hlíny, které je vedly do stoky, jímky nebo strouhy na ulici. Pokud v domě vnitřní kanalizace chyběla, odpadní voda se shromažďovala ve vědrech, která se vylévala na ulici.

Uspořádání městských domů bylo ve starověkých městech poněkud chaotické. Šlo o řadové domy, jak ukazuje například anekdota, kterou vypráví Thúkydídés (II, 3): v roce 431 se obyvatelé Platají v Boiótii, na které v noci zaútočili Thébané, „tajně shromáždili tak, že prorazili stěny mezi svými domy, aby nebyli vidět v ulicích města“. Když byl některý z těchto domů přestavěn, obvykle se převzal dřívější půdorys se stejnými obvodovými zdmi. Někdy však nový dům pojímal dvě dříve nezávislé stavby, jako například na Thasu. Nová města klasického období zahrnovala domy do hippodamického urbanistického plánu (viz str. 35), avšak s jistou flexibilitou. Například v Priéné bylo čtyři až deset řadových domů v blocích o velikosti 160 × 120 stop (tj. 47,2 × 35,4 m). Každý dům zaujímal plochu pohybující se mezi 200 až 500 m², uspořádanou v souladu s novými, účelnějšími koncepty (to platilo zejména pro domy typu *pastas*; viz str. 46–47).

Na venkově se bylo možné setkat s nejrůznějšími druhy obydlí od prosté pastýřské chýše až po sídlo bohatého statkáře. Na začátku peloponéské války si bohatí Athéňané podle Thúkydida (II, 65), stěžovali, že „přišli o své krásné statky s budovami a drahým vybavením“, které zničili Spartané, když vpadli do Attiky. Nešlo o žádné zámky ani rekreační nemovitosti, ale

hospodářství, jako např. v Attice, Kyrenaice nebo Tauridě, uprostřed ostatních zemědělských usedlostí.

Jádro statku tvořil dvůr, mnohem větší než u městských domů. Budova vyhrazená k bydlení měla velkou síň, uprostřed níž se nacházel krb, a za ní byla shromažďovací místnost obklopená ložnicemi; v prvním patře bývalo podkroví. Na dalších stranách dvora se nacházely stáj, chlév, spíž, věž zvaná *pyrgos* (jednou z jejích rolí bylo nepochybně sloužit jako stodola), kůlny, lisovna oleje a obydlí otroků. Na dvoře bývala vykopaná studna, která někdy sousedila s rybníkem nebo hromadou hnoje a s přístřešky, pod kterými spala část dobytka a zejména drobná hospodářská zvířata.

Pro ubytování pocestných cizinců neexistovaly ve městech ani na venkově skutečné hotely. Prokazatelně existovaly hostince, ale zdá se, že šlo o brlohy hemžící se štěnicemi, alespoň pokud to věříme Aristofanovi (např. v komedii *Žáby*, v. 115). Při cestování po moři bylo lepší spát na slaměných matracích nebo kobercích na palubě, i když loď na noc zakotvila v přístavu. Pokud člověk cestoval po souši, existovala možnost, ostatně zcela přirozená, požádat o pohostinství u někoho z místních. Když se člověk vydal na pouť do velkého svatostánku, jako byla Olympie, mohl v době slavností využít ubytování ve stanu a také jídlo zdarma, neboť slavnost pořádal zpravidla nějaký mecenáš ve snaze získat si své současníky, např. Kimón nebo Themistoklés, jak dosvědčuje Plútarchos (*Themistoklés*, 5, 4). Ve stanech spali také závodníci, a když byli slavní, tak využívali okázalé stany, které jim postavili jejich spoluobčané nebo občané jiných měst. Vojáci během vojenských tažení také nocovali ve stanech. Teprve koncem 4. století byly v místě určitých svatyní postaveny první ubytovny – například kolem roku 330 př. n. l. byl v Olympii postaven rozlehlý Leonidaion s dvory a sloupořadími (74 × 80 m), financovaný architektem Leonidem z Naxu. Znamení doby: řecké bydlení v průběhu klasického období postupně nabývalo na luxusu a pohodlí.

II. – Vybavení interiéru, nábytek, nádobí

Tento trend je patrný i ve vybavení interiéru domu. O omítkách a mozaikách jsme se již zmínili. Omítky bylo možné nahradit tapisériemi, mozaiky zase koberci, z nichž nepochybně vycházely. Zdá se, že v osvětlení a ve vytápění Řekové příliš nepokročili. Spoléhalo se co možná nejvíce na slunce, a pokud to nestačilo, uchýlili se k osvětlení terakotovými nebo bronzovými olejovými lampami, které se mohly upevnit na stojan, umístit do výklenku nebo na poličku, popř. se mohly přenášet v ruce. K topení využívali krby, kamínka a ohřívadla pevná nebo přenosná, kde se jako palivo používalo dřevěné uhlí. Komíny se ještě nestavěly, ale aby bylo

možné odvádět kouř a v *oiku* větrat, zabudovali do střechy alespoň jednu tašku s *opaiem* (obdélníkovým nebo kruhovým otvorem o šířce zhruba 25 cm). K vaření se používaly jakési terakotové vařiče, postavené na trojnožce, které byly umístěné na dvoře nebo pod portikem. Když byl pokrm hotový, mohli jej udržovat v teple na ohništi v *oiku*, jímž se vytápěla místnost a jež mělo funkci praktickou (udržování ohně) i náboženskou (při praktikování domácího kultu). Na dvoře vždy stál oltář, často zasvěcený Diovi Ochránci. V předsíni dva nebo více výklenků ukrývaly sošky a figurky různých bohů, zejména Herma. Před dveřmi byl někdy oltář a dále nápis nebo reliéf s apotropaickou funkcí (k odvrácení kletby). V Olynthu se často přidával text uvádějící jméno majitele, datum koupě a cenu domu.

Nábytek byl obvykle celkem prostý. Chudí lidé spali na slaměných matracích nebo na hromadě zvířecích kůží, seděli na podlaze na rohožkách nebo přikrývkách. Ti méně chudí spali na lůžkách tvořených podepřeným čtyřmi rovnými, více či méně zdobenými rovnými nohami, to vše bylo obvykle ze dřeva, někdy z bronzu či železa. Kožené popruhy fungovaly jako rošt, kůže nebo sláma jako matrace. Bohatí měli někdy skutečné matrace vycpané listím nebo měkkými látkami. Řekové klasického období neznali ložní prádlo, rádi však používali přikrývky a polštáře, které bychom našli spolu s poduškami na lehátku (*kliné*), to bylo nepochybně vybaveno tvrdším, pravděpodobně dřevěným, roštem. V andronu, kde byla lehátka uspořádána do tvaru Π podél stěn, na obvykle vyvýšené plošině, se nacházely také obdélníkové (od 4. století i kulaté) přenosné stolky (*trapezai*) se třemi nebo čtyřmi nohami, umístěné před každé lehátko. Na něj se hosté mohli snáze usadit za pomoci stoličky. Vykuřovadla na vonné látky (*thymiateria*) vydávala libé vůně.

V obytných místnostech se nacházelo také několik stolů pro soukromé stolování a několik sedadel, obvykle dřevěných, někdy pokrytých kůží nebo polštářem. Slavnostní křesla s vysokými rovnými opěradly (*throny*) se stala poměrně vzácnými a byla vyhrazena bohatým (například Alkibiadovi). Existovaly různé vysoké židle (*klismoi*) se zaoblenými opěradly a zakřivenými nohami. Stoličky (*diphroi*) s rovnými, někdy zdobenými nohami, měly kruhový nebo čtvercový průřez. Někdy byly také skládací (*diphroi ocladiai*) s dřevěným rámem, sedátkem z plátna nebo kůže a nohy měly nejčastěji ve tvaru lví tlapy nebo jeleního kopyta. Vzácněji se vyskytovaly rovnoběžnostěnné stoličky. Jako lavička mohla často sloužit také nízká truhla.

Vzhledem k tomu, že neexistovaly skříně a příborníky, jako úložný prostor sloužily truhly s plochým víkem (*larnax*). Nejčastěji byly dřevěné, případně s dýhou ze vzácného dřeva, vykládané slonovinou, želvovinou nebo drahým kovem. Truhla, která obsahovala cennosti a

fungovala jako trezor, měla být podle Xenofonta uchovávána v ložnici (*thalamos*). Postele, židle, truhly a stoličky z 5. a 4. století známe díky nesčetným exemplářům vyobrazeným na červenofigurové keramice nebo vyřezaným na dobových reliéfech; vzácnější jsou zmenšené modely z bronzu nebo terakoty.

Koupelna mohla být vybavena sedací vanou (viz str. 69) a umyvadlem. Zde se uchovávaly hygienické potřeby: houby, strigily sloužící k seškrabávání špíny a potu, zrcátka, břitvy, nádoby na parfém (arybally, alabastry, lékythy) a různé doplňky, které se věšely na stěny nebo se dávaly na police. Ty se nacházely také v kuchyních a snad i v dalších místnostech.

V gynaikieiu stál tkalcovský stav spolu s nástroji nezbytnými pro práci s vlnou: košík, paličky, přeslice, hřeben, *epinétron* – jakási zakřivená terakotová dlaždice s rýhovaným povrchem, kterou si ženy pokládaly na stehno jako podporu a jako ochranu při mykání vlny. Krabičky (*pyxidy*) obsahovaly líčidla, pudry a doplňky pro kosmetickou péči, které podle Aristofana již tehdy ženy hromadily. Na stěnách byly někdy zavěšeny klece s ptáky.

Potravinu se skladovaly ve velkých džbánech (*pithoi*) nebo v terakotových amforách, které byly částečně zakopány do země ve sklepech nebo ve spíži. Běžně používané nádobí, především keramické, zahrnovalo celý sortiment kuchyňských nádob (hrnce, hrnky, rendlíky, slánky, nádoby na olej, krabičky), nádoby na přepravu nebo nalévání tekutin (hydrie, džbány *olpai* a *oinochoai*, amfory, *pelikai*), nádoby na míchání vína s vodou (do poloviny 5. století Řekové užívali terakotové kotlíky zvané *dinoi* a zejména *krátéry* – sloupkové, volutové, kalichové či zvoncové: viz str. 63), nádoby na pití (číše, *skyphoi* – velké poháry se dvěma vodorovnými uchy, kalichy, *kanthary* – druhy kalichů se dvěma tenkými a vysokými svislými uchy, sklenice tehdy neexistovaly), talíře, mísy, misky, šálky. Mohli vlastnit i bronzové nádoby (zejména kotlíky na vaření tekutin) podepřené trojnožkou ze stejného kovu. Nádobí každodenní potřeby se nejčastěji vyrábělo z běžné keramiky. Nádobí na slavnostní příležitosti se od konce 6. století často malovalo červenofigurovou technikou. Bohatí vlastnili i kovové servisy (z bronzu a stříbra), jejichž lesk napodobovaly, zejména od počátku 4. století, hliněné nádoby celé pokryté černým nátěrem. Mnoho keramických nádob ostatně kopírovalo i tvary těch kovových a možná i jejich zdobení. Zdá se, že červenofigurová technika na černém pozadí napodobuje techniku zlatých dekorací na stříbrném pozadí. Jemná keramika a nádoby z drahých kovů mohly být součástí výzdoby domu. Bývaly zavěšené na stěnách nebo umístěné na stolcích. Příbor tehdy ještě neexistoval. Lidé sice dobře znali jak nůž, tak lžíci, ale používali je pouze k servírování, vidličku neznali vůbec.

KAPITOLA III

JEDNOTLIVÉ STRÁNKY SOUKROMÉHO ŽIVOTA

I. Jídlo a pití

Většina tehdejších Řeků se stravovala střídavě, což bylo nepochybně dáno jejich vkusem a zároveň nutností. Obyvatelé měst a venkova zjevně neměli stejný jídelníček a je obtížné zjistit, co lidé jedli v závislosti na regionu, ročních obdobích, dnech, místních zvycích, společenských vrstvách a zejména věku. Existuje však značné množství informací o jídle a pití průměrného Řeka, stejně jako některé podrobnosti o vaření, dochucování nebo zvyklostech stolování. Již ve 4. století se podle Platóna (*Gorgias*, 518 b) vyskytovali profesionálové v oboru gastronomie.

Řekové klasického období jedli dvě nebo tři jídla denně – brzy ráno víceméně skromnou snídani (*acratismos*), kolem poledne spíše lehký oběd (*ariston*) a za soumraku vydatnější večeři (*deipnon*). Někteří se podle hippokratovského spisu *O starém lékařství* (§ 10–11) spokojili se dvěma jídly, vynechali *ariston*. Když přijímali hosty, večeře se mohla proměnit v hostinu, po které následovalo *symposion* (slavnostní setkání pijanů), přístupné pouze mužům, kteří se v *andronu* (viz str. 49) zuli, umyli si nohy a poté se natáhli na lehátka.

Nejlépe informováni jsme právě o průběhu tohoto družného popíjení, například díky Xenofontově *Hostině*. Jakmile se účastníci uvelebili na svých místech, přinesli sluhové před každé lehátko stůl plný pohárů vína a předem připravených porcí jídla. Jedlo se dost rychle přímo rukama, poté služebnictvo stoly odneslo a opláchlo hostům ruce. Pak se účastníci ověnčili, provedli úlitby při odříkávání modlitby, zazpívali hymnus na počest boha Dionýsa, losem určili *symposiarcha* (vedoucího hostiny) a oddávali se radovánkám – hrám, pití, debatování, hudbě či případným divadelním představením (viz str. 95).

Některé hromadné hostiny pořádané městem nebo určitou skupinou občanů (*hetairie*) se odehrávaly podle stejného ceremoniálu. Účastníci se shromáždili ve veřejném nebo soukromém prostoru, kde kuchař připravil jídlo. Jít do restaurace nebo kavárny se nedalo, protože ty v klasickém Řecku ještě neexistovaly. V nejlepším případě fungovaly pouze krčmy podobné našim hospůdkám, jak je popisuje Aristofanés. Tyto pravidelné hromadné sešlosti (neboli *syssitia*) byly v některých městech povinné, například ve Spartě, kde si Spartiáté (plnoprávní občané Sparty) pochutnávali mimo jiné na proslulé černé polévce z krve a vepřového masa dochuceného solí a octem.

Kromě takových oficiálních nebo soukromých hostin jedli Řekové maso málo. Ke konzumaci zvířecího masa (hovězího, telecího, skopového, jehněčího, kozího, kůzlečího, vepřového, selečího) v zásadě docházelo až po vykonání rituální oběti. Podle hippokratovského spisu *O dietě* (II, 46) lidé někdy jedli i maso koňské, oslí, ježčí, liščí, a dokonce i psí. Maso, které se hned nespotřebovalo, se konzervovalo ve víně, octu nebo soli (*tamtéž*, II, 56). Připravovaly se také klobásy a jelita, jak dokládá například Aristofanés v *Jezdcích*. Řekové s chutí jedli drůbež (slepice, kachny, husy, holuby) a zvěřinu, zvláště na venkově, kde lovili divoká prasata, jeleny, a hlavně zajíce a ptáky (zejména křepelky, drozdy a koroptve). Obchodníci přicházeli do měst nabízet tuto zvěřinu na náměstí zvaném agora. Podle Aristotela se jedla také vařená nebo smažená vejce (*HA*, 560 a).

Rádi jedli mořské, jezerní i říční ryby, ať už čerstvé, uzené, solené či konzervované ve slaném nálevu. Aristofanés si pochvaluje chuť úhořů z jezera Kopais, které obvykle jedli zabalené v mangoldových listech.

Ceník ryb, který je na nápisu z Akraifie v Boiótii, ukazuje, že levně nakupovali také štiky, kapry a drobné ryby, mezi něž můžeme počítat parmy, okouny a stěvle (ale žádné pstruhy). Stejný text zmiňuje i mořské ryby jako je tuňák, který se dával péct na plátky, bonito (druh tuňáka, který se pekl zabalený ve fíkových listech položených na uhlíky), rejnoka, který se konzumoval pečený nebo vařený se sýrem a silfionem, kambalu a úhořovce, obvykle připravované ve vývaru s bylinkami, ostrouna, máčku skvrnitou, podávanou se zálivkou nebo omáčkou, pražmu, smuhu, vlka, parmici, murénu, pyskouna, obladu, mořského d'ase, pilohřbeta, jehlici rohozobou, ropušnici, ploskozubce, pomce, štitníka kukaččího, který se opékal s bylinkami, sýrem, olejem, silfionem a octem. Jiné zdroje hovoří o sardinkách, ančovičkách a o smažených rybách, které byly oblíbené u chudého obyvatelstva. Úspěch ryb byl takový, že chovatelé úhořů a jiných sladkovodních ryb zakládali rybníky (viz Aristotelés, *HA*, 592 a) a že athénští hrnčíři a později Italioté, vytvářeli zvláštní nádoby, kterým říkáme rybí talíře, protože jsou zdobené rybami a mušlemi.

Řekové totiž vyhledávali i mořské plody: chobotnice, kalamáry, langusty, kraby, krevety, střenky, kyjovky, přílipky, plážovky, ježovky nebo sasanky, z nichž nejlepší jsou podle Aristotela ty nejmenší (*HA*, 531 b), někdy také ústřice a mušle, které se již chovaly v sádkách; rádi měli také raky.

Základ řecké stravy však tvořily rostliny, a to především obiloviny, které se jedly buď ve formě pokrmů z nemletých opražených zrn sklizených před uzráním (*chidra* – druh škrobu – jak

zmiňuje Aristofanés v *Jezdcích*, v. 806), nebo ve formě kaše či placiček z pšeničné krupice (získané mletím pražených zrn), nebo ve formě chleba. Nejtypičtějším prvkem běžného jídla byla *maza*, kaše, placka nebo jakási palačinka z předem upečené ječné krupice, smíchané s mlékem, medem a různými přísadami, která se jedla čerstvá nebo připravená předem, jak o tom svědčí hippokratovský spis *O dietě* (II, 40). Ječnou mouku šlo také využít při výrobě chleba, jenž byl, alespoň v Athénách, vyhrazen otrokům a venkovanům. Chléb v pravém slova smyslu (*artos*) se připravoval pečením s kváskem nebo bez něj z hladké pšeničné mouky. Často byl ve tvaru placky a nemusel být nutně bílý, protože mohl obsahovat značný podíl otrub. Mnoho tehdejších Řeků včetně Athénanů mělo v oblibě jak *mazu* z ječmene, kterou připravovaly ženy doma, tak pšeničný chléb vyrobený – alespoň ve městě – pekařem. Někteří, jako například Sparťané, preferovali ječmen. Tento chléb se mohl jíst samotný, namočený v mléce nebo čistém víně, nebo se mohl podávat se zeleninou či sýrem (z kozího nebo ovčího mléka) spíše než, že by sloužil jako příloha k masu či rybě.

Hlavními druhy zeleniny (viz str. 20) byly luštěniny (fazole, čočka, cizrna, vikev), z nichž se vařily kaše, dále křen, řepa, zeli, kardy, okurky, *selinon* (miřík neboli celer) a z cibulovin cibule, česnek, modřeneček a pórek. Saláty se jedly syrové, dochucené olejem, octem a směsí různých aromatických bylin, které si lidé nasbírali v křovinatých porostech (viz str. 18), nebo vypěstovali v koutě zahrady. Šlo například o kerblík, fenykl, koriandr, kmín, mátu, polej, bazalku, saturejku, majoránku (nebo dobromysl), šafrán, tymián atd. Tyto bylinky se používaly i do omáček, často na olejové bázi.

Jediným využívaným olejem byl olivový olej, který se hojně produkoval ve většině regionů. V řecké kuchyni hrál velmi důležitou roli, neboť Řekové neznali máslo a jiné živočišné tuky používali jen zřídka. Jedli také hodně zelených i černých oliv, naložených ve slaném nálevu či ve formě olivové pasty. Stejně tak jedli další plody, čerstvé nebo sušené, v závislosti na ročním období: fíky, hrozny, jablka, kdoule, hrušky, granátová jablka, ořechy, mandle, mišpule, ostružiny, různé bobule (zejména myrtu), příležitostně pekli kaštiny a žaludy. Podle hippokratovského spisu *O dietě* (II, 45) jedli také semena, zejména proso, len a sezam. Med, který byl velmi oblíbený, se používal jako sladidlo, k namazání pokrmů a také při přípravě mnoha koláčů. Většina produktů pocházela z místního nebo ze sousedního regionu. Exotické potraviny byly stále vzácné. Nejcennější byl pravděpodobně silfion (viz str. 20) používaný hlavně jako dochucovadlo, spolu s (mořskou) solí, octem a garem (druh rybí omáčky, která se, jak se zdá, objevila v 5. století). Pepř tehdejší Řekové neznali.

V očích Athéňanů byli velkými jedlíky rolníci z Boiótie. Totéž platilo o sportovcích, zejména zápasnících, z nichž mnozí, po vzoru svého patrona Hérakla, který se v divadle 5. století jevil jako nenasyta, konzumovali ohromné množství jídla. Theagenés z Thasu a Milón z Krotónu prý sami během jediného jídla spořádali jeden býka a druhý deset kilo masa a chleba! Platón naopak radí dodržovat dietu založenou na grilovaném mase, bez ryb, „vařeného masa“ nebo „kuchařských úprav na syrakuský způsob“, tedy s různými omáčkami a kořením, aby tak mohli tvořit elitu mladých lidí a „umožnili tělu zůstat v dobré kondici“, (*Ústava*, 404 b–d). Tuto zdravou stravu chválil již v 5. století Hérodikos ze Selymbrie, o němž se Platón též zmiňuje, a také hippokratovští lékaři, kteří navrhovali životosprávu založenou na principu, že zdraví vyplývá z rovnováhy mezi stravou a tělesným cvičením. Hippokratovský spis *O dietě* analyzuje (II, 39–56) nutriční hodnotu nejběžnějších potravin. O jídle tehdejších Řeků lze říci, že bylo obecně uspokojivé, alespoň v době míru, neboť mělo poměrně vysoký obsah kalorií a dostatečné množství vitamínů.

Nejčastějším nápojem byla voda. Lidé sice dávali přednost vodě přímo z pramene, ale spokojili se i s tou z nádrže nebo ze studny. Dále pili mléko, zejména kozí, a nápoje, při jejichž přípravě hrála důležitou roli voda: nálevy (např. z tymiánu, jak zmiňuje Aristofanés v komedii *Mír*, v. 1169), odvary z ječmene, medovinu, *kykeon* (směs vody, předvařené ječné mouky a máty, podle receptu oblíbeného při eleusínských mystériích). Přirozeně husté a vysoce alkoholické víno se nikdy nepilo čisté. Před rozlíváním do pohárů se v kráteru (viz str. 56) smíchalo ve správném poměru s vodou. Obvykle se tato směs chladila za pomoci *psyktéru*, menší nádoby ve tvaru káči plněné sněhem nebo ledem, která v kráteru plovla.

Při vlastní přípravě vína bylo možné používat vodu, zejména mořskou, a také řadu různých přísad. Po podzimní sklizni, kdy bylo víno dost zralé, se hrozny rozšlapaly v kádích a poté prošly lisem. Mošt se slil do velkých džbánů (*pithoi*) natřených pryskyřicí, kde se nechal kvasit až do příštího jara. Pak se přelil do amfor, které byly taktéž natřené pryskyřicí, a přidalo se trochu mořské vody a různé vonné látky (například tymián, máta, skořice, bobkový list, šafrán či med). Amfora se pečlivě uzavřela, aby víno mohlo delší či kratší dobu zrát. Poté se buď zkonsumovalo na místě, nebo, šlo-li o velkou vinici, vyvezlo, a to někdy i velmi daleko, jak dokládají např. nálezy thaských amfor. Ty jsou snadno identifikovatelné díky „razítku“, které mají na jednom z uch. Od konce 5. století se na ně vyrývalo jméno města (*Thasion*) spolu se jménem úředníka a znakem přiděleným výrobcí amfory.

Přípravu vína na ostrově Thasos si lze představit na základě následující rekonstrukce: hrozny „byly vystaveny slunci po dobu pěti dnů, vadly a vysychaly. Opláchly se ve směsi ve stejném

poměru moštu a slaneho nálevu a dalších čtyřadvacet hodin čekaly na lisovací ploše na rozmačkání, které se provádělo nohama. Nakonec se do šťávy přidal mošt redukovaný na ohni, podobně jako při dnešním slazení (chaptalizaci), čímž se ještě zvýšila cukernatost. Získali tak po zkvašení silně alkoholický produkt, jak to přirozená vinifikace umožňovala – víno mělo okolo 18° – a pokud chtěli, i s nadbytkem cukru, který vínu dodával sladkost. Víno z Thasu kvasilo a poté zráló v *pithoi* až do jara“ (F. Salviat), kdy se přelilo do amfor a případně se do něj přidaly různé další přísady (pšeničná mouka, med, ovoce), které mu dodaly zvláštní buket. Bylo to luxusní „likérové víno“, které se podle Xenofonta pilo staré a bylo drahé (*Hostina*, 4:41). Další známá vína v klasickém období pocházela z Chiu, Lesbu, Maronei, Mendé (v Chalkidice), Peparethu (ostrovu v souostroví Sporady), Thesálie (z oblasti Magnésie), jakož i vína zvaná „biblin“ a „pramnios“ (první má původ bez pochyby v Thrákii a druhý na ostrově Ikaria v Kykladách). Byla to spíše vína ze severních regionů, červená i bílá, většinou sladká a jemná, někdy ovocná, vzácněji suchá. Téměř všude také existovala vína místní výroby, která se rychle spotřebovala a uchovávala se v koženém měchu.

Ostatní alkoholické nápoje byly velmi vzácné: palmový alkohol zmiňovaný Xenofontem, jakési pivo (s kvašeným ječmenem) či nápoj z kvašeného medu. Protože tehdy neuměli destilovat, nevyráběli žádné kořalky. Nejsilnějším alkoholem bylo víno, které nepřesahovalo 18°. Neměli bychom si tedy představovat, že si Řekové klasické doby pochutnávali na *ouzu*, *raki* nebo *tsipouru*, ani nemohli pít kávu nebo čaj či kouřit cigarety. Odtud plyne pro muže důležitost *sympozia* (viz str. 95), kde společně popíjeli víno. Ženy, které Dionýsův dar oceňovaly, a podle Aristofana jich bylo dost, ho konzumovaly tajně. Mezi tehdejšími Řeky se nevyskytovalo mnoho notorických pijanů, zdá se, že takových mužů nebylo o nic víc než žen, i když jim tento jediný možný opíát během *sympozii* často stoupal do hlavy. Ať už šlo o jídlo nebo pití, Řekové klasického období se v žádném případě nenechali omezovat žádným stravovacím tabu.

II. – Sexuální život

Soudě podle vázových maleb se zdá, že Řekové neměli žádná tabu ani v oblasti sexuálního života: často se znázorňovaly heterosexuální nebo homosexuální styky v nejrůznějších polohách, sodomie, felace, masturbace nebo bestialita, a to zejména mezi lety 550 a 450. Šlo o zachycení soudobých mravů? Nebo o představy malíře či jeho mecenáše? Možná to bylo obojí, zároveň tyto malby odrážely určité zvyky athénské zlaté mládeže spíše než běžné praktiky. Autoři komedií, zejména Aristofánés, ochotně vkládají svým postavám do úst chlípné poznámky a často i oplzlé narážky, které tak měly pobavit širokou veřejnost. Ženy i muži jsou často prezentováni, jako by byli v zajetí démona chtíče. Jaká však byla každodenní realita?

Existovaly morální zákazy týkající se určitých sociálních aspektů sexuálních vztahů, zejména incestu, jak dokládá legenda o Oidipovi. Mužská homosexualita byla zpočátku běžná mezi spolubojovníky, jak tomu bylo v klasické době ve Spartě a v Thébách, a zahrnovala zasvěcení mladíka dospělým mužem do všech oblastí života. Mezi středními a lidovými vrstvami neměla dobrou pověst, třebaže byla rozšířena po celém řeckém světě, zejména mezi aristokracií. Athénské zákony ze 4. století, jak můžeme soudit z Aischinovy řeči *Proti Timarchovi*, stíhaly prostituci mladistvých a kuplířství s nimi. Mnoho dospělých mužů si však umělo diskrétně získat přízeň mladého muže, kterého si všimli například v palaestře.

Tato náklonnost samozřejmě nebyla jen tělesná: *erastés* (milovník) a *eromenés* (milovaný) k sobě mohli chovat hluboké, ne-li trvalé milostné city (*erós*), a Aischinés v řeči *Proti Timarchovi* (§ 137) prohlašuje, že: „milovat krásné a cudné mladé lidi, to je známka citlivé a velkorysé duše“. Mnoho Řeků klasického období by se však nepochybně přihlásilo spíše k tomuto prohlášení jedné Plútarchovy postavy: „Pederastický vztah je jako syn narozený příliš starým rodičům, bastard, dítě temnoty, co se snaží vyhnat svého staršího bratra – legitimní vztah“ (*O lásce*, 751 f).

Je však pravdou, že vztahy mezi muži a ženami klasické doby nejsou zdaleka vždy prezentovány jako skutečně láskyplné. Ve slavném textu ze 4. století říká jedna ze stran athénské soudního sporu: „Máme hetéry pro potěšení, konkubíny, aby nám poskytovaly každodenní péči a manželky, aby nám rodily legitimní potomky a byly věrnými strážkyněmi našich domovů“ (Pseudo-Démostenés, *Proti Neaiře*, 122). Muž tedy mohl mít několik sexuálních partnerek (konkubíny byly nepochybně domácí otrokyně) a případně i mladšího milence *eromena*. Ženská prostituce byla nejen tolerována, pokud tedy její provozování nenarušovalo veřejný pořádek, ale na určitých místech byla dokonce zposvátněna, zejména v Korintu, kde byly v Afroditině svatyni *hieroduly* (posvátné otrokyně), které velmi draze prodávaly své půvaby. Kromě hetér proslulých svou krásou, jako byla ve 4. století Fryné, mimochodem milenka řečníka Hypereida a sochaře Praxitela, byly ve velkých městech většinou prostitutky z nízkých vrstev. Svě řemeslo provozovaly nezávisle nebo v nevěstincích.

Omezovaly se tedy manželské styky pouze na plození potomků? O tom můžeme pochybovat, zejména díky Aristofanovým hrám, když vidíme vzájemnou dychtivost manželů a manželek. Ženy byly k Afroditiným radovánkám nakloněny stejně jako muži. Stávalo se, že měly milence, jako například manželka Eufiléta, pro kterého Lysiás napsal řeč *O vraždě Eratosthena*, nebo že si v nepřítomnosti mužů samy dopřávaly rozkoš pomocí falických náhražek, které jsou často vyobrazeny na malovaných vázách. Zároveň však máme z klasické doby velmi málo dokladů

lesbismu. Celkově vzato, rovnováha v manželství nebyla v klasickém Řecku pravděpodobně o nic horší než jinde, i když běžná praxe sňatků z rozumu ne vždy přispívala k harmonii páru.

Mladé dívky svobodného postavení zůstávaly pannami až do svatby, nicméně jejich sexuální život začal obvykle brzy, protože se většinou vdávaly velmi mladé, kolem věku 15–16 let. U mladých otrokyň mělo k prvnímu sexu dojít ještě dříve, neboť si je žádali jak ostatní otroci, tak svobodní muži v domácnosti. Mladí muži bez ohledu na postavení běžně získávali své první sexuální zkušenosti s otrokyněmi nebo prostitutkami. Mállokterý z nich se ženil mladý.

Obecně si Řekové klasického období z ekonomických důvodů nepřáli mít početné potomstvo a mnozí by asi souhlasili s větou, kterou pronesla jedna z Menandrových postav (fragment 656): „Nic není tak nešťastné jako otec, leda jiný otec, který má více dětí než on.“ Pokoušeli se tedy o regulaci porodnosti? Jedinými radikálními prostředky byly sexuální abstinence nebo potrat. Ten byl v případě manželky občana přípustný s manželovým souhlasem a Aristotelés radil provést ho dostatečně brzy, „než plod nabude života a citění“. A existovaly nějaké empirické metody antikoncepce? Lze si to představit, ale bez toho, aniž bychom měli přesné údaje na toto téma. Rovněž bylo akceptováno opuštění dětí, a dokonce v některých městech, zejména ve Spartě, byly k smrti odsouzeny ty, které se zdály být příliš slabé.

Sexuální život mužů byl tedy poměrně volný, zvláště proto, že pohlavní choroby byly, jak se zdá, vzácné a v každém případě neškodné. Syfilis tehdy ještě nebyl znám. Mnohé druhy zeleniny, bylin a přísad byly považovány za látky s afrodiziakálními účinky a nejméně naiva je jistě užíval v hojném množství.

Přísná sexuální abstinence však byla nakázána závodním atletům. Jejich vzor z poloviny 5. století, Ikkos z Tarentu, který byl také teoretikem, se podle Platónova svědectví (*Zákony*, 840 a) „nikdy nepřiblížil k žádné ženě ani k žádnému mladému chlapci po celou dobu vrcholu své sportovní kariéry, protože měl ambice vítězit“. Aby trenéři sportovce donutili k abstinenci, prováděli na nich jakési dočasné podvázání penisu, o čemž svědčí obrázky na malované keramice.

Obr. 5 – Plán domu v Olynthu (vlevo) a domu na ostrově Délos (vpravo)

(obývací prostor, hygienické zařízení, kuchyň, sloupořadí, spíž, dvůr, dílna, přijímací místnost, vstupní hala)

(přijímací místnost, obývací prostor, vstupní hala, dvůr, kuchyň, peristyl)

Obr. 6 – Kresba pravděpodobného vzhledu bloku domů v blízkosti Silénovy brány na Thasu

KOMENTÁŘ

1. Překladatelská analýza originálu

V této části své práce se budu věnovat překladatelské analýze výchozího textu, jejíž provedení bývá jedním z předpokladů kvalitního překladu. Vycházet při tom budu z modelu Christiane Nordové (1991), textové funkce určím podle Romana Jakobsona (1995).

Příklady citované z výchozího i cílového textu budou v komentáři uvedeny kurzivou a označeny písmeny O (originál) a P (překlad) v závorce spolu s číslem odkazujícím na příslušnou stranu výchozího textu (v rámci vydané publikace) či překladu (v rámci vlastní bakalářské práce).

1.1 Základní charakteristika výchozího textu a jeho stylistické zařazení

Publikace *La vie dans la Grèce classique* vyšla v roce 1992 ve Francii jako součást ediční řady *Que sais-je?* vydávané nakladatelstvím Presses Universitaires de France. V této rozsáhlé edici můžeme nalézt publikace s nejrůznější tematikou. Autorem této knihy je Jean-Jacques Maffre, francouzský historik specializující se na dějiny a kulturu starověkého Řecka.

Z hlediska stylistického zařazení jde o populárně-naučný text, který spadá do odborného stylu. Základními rysy tohoto stylu jsou objektivita, faktická správnost a odborná terminologie, dále autor používá intertextovost v podobě citací jiných textů, z nichž informace čerpá. V textu převažují slohové postupy výkladový, popisný, vyprávěcí, ale nalezneme i postupy úvahový či informační. Autor vedle odborného stylu též používá prvky stylu uměleckého stylu, jako jsou obrazná pojmenování.

Edice *Que sais-je?* cílí na širší okruh čtenářů, čemuž odpovídá i míra popularizace. Text je pro neodbornou veřejnost dostatečně srozumitelný.

1.2 Vnětextové faktory

1.2.1 Autor a jeho záměr

Autorem textu je Jean-Jacques Maffre. Tento francouzský historik se specializoval na dějiny a kulturu starověkého Řecka. Jak se lze dočíst z titulní strany knihy, v době vydání působil jako profesor na pařížské Sorbonně a také býval členem Francouzské školy v Athénách (*École française d'Athènes*). To, že se jedná o skutečného odborníka, dokládá i jeho titul „*docteur ès lettres*“, který se používal ve Francii mezi lety 1808 a 1984 pro doktory z oblasti jazyků, literatury a humanitních věd. V českém prostředí by byl tedy srovnatelný s titulem PhDr.

Některé informace se čtenář či překladatel dozví z titulní strany knihy, avšak dále o autorovi, jeho životě či působení v akademické obci není mnoho dostupných informací, zvláště pokud jde o současnost. Nepodařilo se mi proto bohužel ani dohledat, zda je autor stále naživu. To ovšem z hlediska překladu není nutné vědět. Jeho jméno můžeme najít pod dalšími tituly ze sbírky *Que sais-je?* a to *Le Siècle de Périclès* a *L'art grec*.

V překládaném textu autor spíše ustupuje do pozadí. Usiluje o odbornost, věcnost a srozumitelnost textu, proto se zde příliš nesetkáme s expresivitou. Místy se však snaží navázat kontakt se čtenářem, pokládáním otázek, které by čtenáře mohli k danému tématu napadnout a rovnou na ně odpovídá dle možností jemu známých faktů. Z toho můžeme také soudit, že se autor snaží předat čtenáři detailní informace a neomezuje se na pouze na opakování všeobecně známých skutečností.

Za zmínku též stojí, že je v textu je patrná autorova snaha vyhnout se tzv. athénocentrismu, tedy vztahování poznatků, které máme o životě v Athénách, na celé starověké Řecko. Vzhledem k tomu, že z Athén (potažmo z Attiky) máme poznatků nejvíce, je toto vztahování přirozené, alespoň pro laiky, avšak z odborného hlediska bychom měli jednotlivá místa (ale i časová období) specifikovat a nedělat si automaticky obrázek o tak prostorově i časově rozsáhlé kultuře na základě jedné zmínky či nálezu. Autor proto zvolil správný přístup, který v ani oboru antických dějin bohužel není zcela samozřejmostí a který může být pro čtenáře obohacující, protože se dozvídá o životě v různých oblastech tehdejšího řeckého světa a díky autorově lokalizaci té či oné situace získává konkrétní informace. Zároveň nutno připustit, že se tak autor často dopouští opakování některých výrazů. Například mluví-li lidech žijících v 5.–4. století př.n.l. v Řecku, vždy použije „klasické období“, aby zdůraznil, že se nejedná o lidi žijící v kterékoli době antických řeckých dějin.

1.2.2 Adresát

Důležitým faktorem z hlediska odhadnutí předpokládaného recipienta je to, že o takto specifické téma musí mít čtenář opravdu zájem. Kniha sice není plná barevných obrázků, ale je skutečně informačně nabytá, proto po ní sáhne spíše nadšenec do antiky než úplný laik. Kniha je tedy určena čtenáři, který si chce prohloubit si své znalosti z oblasti antiky, ať už se zajímá o starověké civilizace obecně, nebo konkrétněji o Řecko. Vzhledem k tématu každodennosti v klasickém Řecku, tedy v určitém časovém období určité lokality, lze předpokládat, že čtenář bude mít alespoň základní znalosti o historických událostech v tehdejšímu Řecku. Přestože jsou v knize některé nastíněny, rozhodně se nejedná o výklad dějin starověkého Řecka. Stejně tak

by čtenář měl mít základní povědomí o starořecké kultuře a zejména o tehdejší literatuře, z níž autor překládané publikace často čerpá. Dále by mohla být výhodou, nikoliv nutností, i čtenářova znalost geografie starověkého Řecka.

Čtenář překládaného textu by měl být schopen porozumět delším větným celkům, s nimiž autor knihy rozhodně nešetří, a udržet pozornost v poměrně málo členitém textu. Proto bych jako potenciální čtenáře s určitostí vyloučila děti, pro které by i samotná grafická stránka knihy nebyla příliš lákavá.

Adekvátním adresátem by dle mého názoru mohl být student dějin antických civilizací, který si chce rozšířit své znalosti ze sféry každodenního života a dozvědět se mnoho zajímavostí, neboť jimi se běžná výuka vůbec nezabývá či pouze okrajově.

V případě překladu by byl recipientem český čtenář. Cílové prostředí se od prostředí francouzského originálu nijak zásadně neliší, neboť kniha zpracovává téma vztahující se ke kultuře, která je pro obě jazyková prostředí cizí. Text se tedy nemusí přizpůsobovat českému adresátovi z hlediska kulturních odlišností. Přesto, že jde u výchozího i cílového textu o podobné kulturní prostředí, dochází v překladu k řadě posunů, aby se text přizpůsobil odlišnostem jazykovým a stylistickým.

1.2.3 Médium

Knihy byla vydaná francouzským nakladatelstvím Presses Universitaires de France jako součást ediční sbírky *Que sais-je?*. Tato populární sbírka čítá ohromné množství titulů s velmi rozmanitou tematikou, a má proto až encyklopedický rozsah. Jejím cílem je skrze danou publikaci poskytnout čtenáři úvod do problematiky daného oboru srozumitelnou formou, ač je autorem často odborník na dané téma. Právě úroveň odbornosti se v rámci sbírky liší, a to nejen proto, že ne všechna zpracovaná témata mají čistě akademický ráz, ale také díky velkému počtu různých autorů. Knihy *Que sais-je?* se liší v mnohém, mají však také několik jednotících prvků, zejména kapesní formát (*format de poche*) – konkrétně rozsah 128 stran a také jednotnou cenu (nyní každá stojí 9 €). Zajímavostí je, že publikace mohou být z edice vyřazeny nebo může být dané téma nově zpracováno jiným autorem a uvedeno pod původním číslem. Kniha *La vie dans la Grèce classique* Jeana-Jacquese Maffra vydaná pod číslem 231 nahradila původní publikaci se stejným názvem, jejímž autorem byl Charles Picard a jež byla vydána ve sbírce *Que sais-je?* v roce 1949. I verze Jeana-Jacquese Maffra je v současnosti vyřazena.

1.2.4 Funkce textu

Cílem publikace je nabídnout čtenáři zajímavé informace o životě lidí v klasickém Řecku. V textu tedy převažuje funkce referenční, která je pro odborný styl charakteristická, neboť se zakládá na sdělování faktů. V menší míře je zastoupena funkce expresivní, převážně na úrovni použitého lexika. Funkci konativní lze spatřit například v používání osobního zájmena *nous* (popř. *on*), v pasážích, kde autor do textu zahrnuje i čtenáře. Stejně jako v jiných textech, i zde se funkce navzájem přilínají.

1.3 Vnitrotextové faktory

1.3.1 Téma a obsah

Publikace se zabývá poznatky o každodenním životě v Řecku klasické doby. V první kapitole čtenáře seznamuje se zeměpisnými a přírodními podmínkami, které do velké míry ovlivnily život tehdejších Řeků. Dále ho uvádí do kontextu doby, aby získal povědomí o tehdejším politickém, sociálním, náboženském i kulturním prostředí. Ve druhé a třetí kapitole, z nichž pochází překládaný text, se autor zaměřuje na to, jak mohl vypadat soukromý život lidí různého postavení a v různých částech Řecka. Čtenáři se tak nabízí náhled hned na několik stránek lidského života, např. bydlení, stravování či oblékání. Čtvrtá kapitola naopak pojímá témata z veřejného působení člověka. Účast na veřejném životě byla ve starověkém Řecku velmi důležitá a alespoň u některých vrstev obyvatelstva patřila k záležitostem všedního dne. Čtenář se zde může dočíst kupříkladu o tom, jak se Řekové podíleli na politickém dění, řešení soudních sporů či náboženském kultu. V poslední kapitole jsou zpracovány jednotlivé etapy lidského života od dětství až po smrt a následný pohřeb.

1.3.2 Kompozice

Kniha sestává z úvodu, pěti kapitol, závěru a bibliografie. Nadpisy kapitol jsou stručné, a ne příliš konkrétní. Pod nadpisem kapitoly není žádný úvod do daného tématu, ale následuje rovnou nadpis první podkapitoly. Každá kapitola má takových podkapitol více, přesněji dvě až šest. Jejich nadpisy už jsou mnohem konkrétnější a dávají čtenáři představu o tom, co se na následujících stránkách dočte. Délka podkapitol se různí, ale nedá se říct, že by mezi nimi fungovala nějaká hierarchie. Různá délka kapitol a podkapitol se pravděpodobně odvíjí od rozsahu poznatků o zpracovávaných tématech na základě dostupných pramenů. Některé podkapitoly na sebe ovšem velmi pěkně navazují, i když spolu přímo nesouvisí. Výjimkou je poslední kapitola, kde jsou podkapitoly řazeny chronologicky dle etap lidského života.

Podkapitoly jsou dále rozčleněné do odstavců, z nichž některé jsou odlišené menším písmem. Tyto odstavce přináší čtenáři podrobnější informace o daném tématu. Dle mého názoru takové grafické odlišení nebylo nezbytně nutné. Čtenář může pokládat tyto pasáže za nadbytečné, přeskochit je a ochudit se tak o mnoho přínosných informací.

Celý text je v zásadě souvislý, obsahuje mnoho dlouhých souvětí a výčtů, takže pro čtenáře není snadné dohledat jednu konkrétní informaci. Text tak na první pohled nemusí vypadat pro potenciálního čtenáře příliš lákavě. Jedním z důvodů tohoto zpracování je pravděpodobně i jednotný formát knih z edice *Que sais-je?*, kde se text musí vejít do rozsahu 128 stran.

1.3.3 Nonverbální prvky

Z hlediska grafického zpracování knihy by se i zde dalo mnohé zlepšovat. Publikace sice obsahuje několik kreslených černobílých obrázků či plánek se stručnými popisky, ale není jich mnoho a jsou často do textu zasazeny poněkud nešikovně. Nedostatek grafického materiálu opět ubírá knize na atraktivitě z pohledu čtenáře. Z hlediska snazšího pochopení zpracovaného výkladu jsou obrázky někdy klíčové, proto mě při práci s překládaným textem několikrát zarazilo, že jsou některé pojmy vcelku zevrubně popsány, ale chybí u nich obrázkový materiál, který by takový popis mohl do jisté míry nahradit. Důvodem může být opět omezený formát publikace, kde pro ilustrace zkrátka není dost místa.

Jako oživení textu může posloužit citace, kterou autor vkládá do textu poměrně často. Jedná se primárně o citace antických autorů. Graficky jsou vyznačeny uvozovkami a odkaz na citovanou pasáž najdeme přímo v textu v závorce. Název díla je vždy psán kurzívou. Ta je v textu použita i pro označení řeckých termínů.

1.3.4 Lexikum

Vzhledem k tomu, že se jedná o odborný text, setkáváme se v něm s řadou termínů z nejrůznějších oblastí. Použitá terminologie se odvíjí zejména od zpracovávaného tématu. Jedná se o obecnější pojmy z dané oblasti i terminologii čistě odbornou. Například v podkapitole o bydlení nalezneme řadu odborných výrazů z oblasti stavitelství a architektury (např. *habitations troglodytes*, *maison à péristyle*, *façade aveugle*, *socle*, *maisons mitoyennes*, *murs périmétriques*) a také z oblasti umění (*peintures murales*, *stucs en relief*, *décor figuré*). V podkapitole týkající se vybavení domu se nacházejí například výrazy z oblasti nábytkářství (*placage de bois*, *incrustations d'ivoire*), textilní výroby (*fuseaux*, *quenouille*), setkáme se zde i s názvy tehdy používaného nádobí. Podkapitola pojednávající o jídle je plná výrazů z oborů potravinářství, zemědělství, gastronomie a dietologie ale i zoologie a botaniky. Poslední

podkapitola v překládaném textu se zabývá sexuálním životem a vyskytují se v ní termíny z oboru sexuologie, ale i sociologie nebo práva.

Celý text je protkán řeckými termíny psanými kurzívou. Některá taková slova jsou pouze transkribována do latinky, jiná jsou převzata a upravena do francouzštiny, proto je při jejich překladu důležité ověřit, jakou podobu mají v českém prostředí.

Dále v textu nalezneme řadu zeměpisných názvů, zejména řeckých měst, ostrovů a regionů (*Olynthe, Thasos, Magnésie*), jmen více či méně známých historických osobností antického Řecka (*Démosthène, Aristote, Hérodicos de Sélymbrie, Alcibiade*) a v případě citovaných písemných pramenů i jejich názvy ve francouzském překladu (*Vie de Thémistocle, Sur l'ancienne médecine*).

Vedle termínů se v textu objevují také obrazná pojmenování (*don de Dionysos, plaisirs d'Aphrodite*). Často se objevují také personifikace a řečnické otázky a odpovědi. Tyto jazykové prostředky, typické zejména pro umělecký styl, celý text oživují a dodávají mu na čtivosti.

1.3.5 Syntax

Z hlediska větné stavby v textu převažují souvětí, někdy i poměrně dlouhá a složitá. Těmi nejdelšími jsou souvětí obsahující výčty, např. používané nádobí (O: 56) nebo seznam ryb (O: 60), doplněné vysvětlivkami. U těchto pasáží může být pro čtenáře náročné udržet pozornost. Kratší věty, zejména věty jednoduché, které se v textu také objevují, ale je jich podstatně méně, dodávají textu jistou dynamičnost. Stejnou funkci plní též užívání řečnických otázek. V publikaci se projevuje nominální povaha francouzštiny, tedy časté používání substantiv, která je třeba při převodu nahradit jiným slovním druhem. Při překladu musíme brát v potaz také fakt, že francouzština ne vždy klade téma na začátek a réma na konec věty, proto je často nutné při překladu přeskádat slovosled, aby bylo dodrženo aktuální větné členění.

1.3.6 Morfologie

Na morfologické rovině je třeba věnovat pozornost zejména slovesným časům. V textu převažuje *présent*, konkrétně jde o *présent historique*, jenž vypráví děj odehrávající se v minulosti. Místy ho střídá popisné *imparfait*, které je nejčastěji použito k odlišení děje odehrávaného v minulosti v pasážích, kde se vyskytuje i děj v současnosti, např. „

*Une liste de tarifs de poissons, qui **figure** sur une inscription lapidaire d'Akraiphia, en Béotie, **montre** qu'on **achetait** aussi [...]*“ (O: 60).

Dále se v textu objevují další minulé časy jako *passé composé*, *plus-que-parfait* a *passé simple*. Tento knižní čas je použit zejména v některých citacích jiných děl.

Autor jako podmět často používá zájmeno *on*, kterým odkazuje na Řeky klasického období. Výjimečně je toto zájmeno použito i ve smyslu *my*, když se obrací na čtenáře, avšak pro tento účel používá spíše první osobu množného čísla.

1.3.7 Suprasegmentální prvky

V textu se setkáváme s celou řadou suprasegmentálních prvků, které při překladatelské analýze stojí za povšimnutí. Jedním z nich je použití interpunkce. V textu se často vyskytuje dvojtečka, která většinou uvozuje výčet nebo citaci stejně jako je tomu v češtině. Najdeme ovšem i příklady, kdy autor používá dvojtečku pro uvození vysvětlení, např.: „*Le plan est de type paratactique : les pièces sont presque toutes indépendantes les unes des autres, mais disposées par rapport à cette cour sur laquelle s'ouvrent leurs portes.*“ (O: 46), což v češtině tak běžné není a je možné ji vhodně nahradit například spojkou. Uvozovky v textu označují převážně citace písemných pramenů. V nich se často setkáváme i s použitím tří teček, které signalizují vynechání části textu, kterou autor považoval za redundantní. Dále se v textu se vyskytují otazníky u řečnických otázek, kterými se autor snaží navodit kontakt se čtenářem. Vykřičník mající expresivní funkci se v překládaném textu objevuje pouze jednou: „*[...] tels Théagénès de Thasos et Milon de Crotoné qui avaient, disait-on, dévoré à eux seuls, en un repas, l'un un taureau, l'autre vingt livres de viande et de pain !*“ (O: 62). Jednotlivé věty v souvětích jsou často odděleny středníkem, jehož funkce je někde na pomezí čárky a tečky. Při překladu může toto znaménko „pomoci“ naznačit, kde rozdělit dlouhá souvětí do menších větných celků, což je v překladu směrem do češtiny vhodné.

2. Typologie překladatelských problémů a jejich řešení

V této kapitole se budu zabývat překladatelskými problémy, se kterými jsem se při psaní této práce setkala. Uvedu i konkrétní příklady a řešení, která jsem zvolila. Jednotlivé problémy se vykytují na úrovni lexika, gramatiky a syntaxe, dále uvedu i problémy specifické pro tento text.

2.1 Lexikální rovina

2.1.1 Překlad odborných výrazů

Vzhledem k tomu, že se překládaný text zaobírá několika různými tématy v rámci antické každodennosti, objevují se v něm i termíny z různých oblastí, do nichž bylo při překladu nutné alespoň částečně proniknout. Dohledávala jsem proto výrazy ve slovnících, v odborné literatuře, použila jsem vhodné internetové zdroje i vlastní zápisky z přednášek, které jsem nashromáždila v rámci studia dějin antických civilizací. Některé výrazy z oblasti stavitelství jsem konzultovala s mým otcem, který se v tomto oboru pohybuje v rámci své profese.

Specifický problém na lexikální rovině představuje překlad řeckých výrazů, jejichž používání se v českém jazykovém prostředí od francouzského mnohdy liší. Zatímco francouzština řadu z nich přejala skrze latinu, čeština se v této terminologii spíše uchyluje k fonetickému přepisu z řecké abecedy do latinky za použití české abecedy. Jako příklad můžeme uvést slovo *gynécée* u něž můžeme jasně vidět podobu s latinským *gynaecium*, které pochází ze starořeckého *γυναικείον*. Češtině se tedy užívá zjednodušeně transkribované *gynaikeion*.

Některá tato slova jsou při první zmínce uvedeny v závorce, dále je pak autor používá bez dalšího vysvětlování jako čtenáři již známý termín. V následujícím úryvku jsem upustila od opakování výrazu *kliné* (pl. *klinai*) a nahradila jej českým ekvivalentem *lehátko* a jednou jsem ho zcela vypustila, neboť se v tak krátkém úseku kumuluje tolik řeckých slov, že by to na čtenáře mohlo působit až příliš odborně, ne-li nesrozumitelně.

*„Les Grecs de l'époque classique ne connaissent pas l'usage des draps, mais ils emploient volontiers couvertures et oreillers, que l'on retrouve, accompagnés de coussins, sur le lit de banquet (la **klinè**), sans doute doté d'un sommier plus dur, peut-être en bois. L'andrôn, où se succèdent les **klinai** disposées en II le long des murs, sur une plateforme d'ordinaire surélevée, accueille aussi des tables (trapezai), petites et mobiles, tripodes ou tétrapodes, rectangulaires ou rondes (à partir du IVe siècle), et placées devant chaque **klinè**. Des escabeaux facilitent l'installation des convives sur ces **klinai**.“ (O: 54–55)*

„Řeckové klasického období neznali ložní prádlo, rádi však používali přikrývky a polštáře, které bychom našli spolu s poduškami na lehátko (*kliné*), to bylo nepochybně vybaveno tvrdším, pravděpodobně dřevěným, roštem. V andronu, kde byla **lehátka** uspořádána do tvaru Π podél stěn, na obvykle vyvýšené plošině, se nacházely také obdélníkové (od 4. století i kulaté) přenosné stolky (*trapezai*) se třemi nebo čtyřmi nohama, umístěné před každé **lehátko**. Na něj se hosté mohli snáze usadit pomocí stoličky.“ (P: 13)

2.1.2 Vlastní jména

V překládaném textu se setkáváme s celou řadou antroponym a toponym z řeckého prostředí. Stejně jako je tomu řeckých termínů, i vlastní jména se v češtině přejímají na základě fonetické transkripce, zatímco francouzština je používá v lehce upravené formě. Například ve francouzštině se používá *Plutarque*, zatímco v češtině se tento řecký historik jmenuje *Plútarchos*, českým ekvivalentem francouzského jména *Cimon* je *Kimón*, francouzsky *Aristote*, je česky *Aristotelés*. Takto bychom mohli pokračovat u všech antroponym, která se v textu nacházejí. Nejzřetelnějším rozdílem je zachování typických řeckých zakončení vlastních jmen (např. -és, -ón) v češtině a jejich vypuštění ve francouzštině.

U překladu toponym k tak zásadním rozdílům nedochází. Narazila jsem však na problematiku jejich skloňování. U názvů antického města *Olynthos* či ostrova *Thasos*, které se v textu několikrát objevují, se koncovka -os při skloňování obvykle vypouští (2. p. *Olynthu*, *Thasu*). Dnes se však můžeme běžně setkat použitím tvarů, kde je -os zachováno (2. p. *Olynthosu*, *Thasosu*). Tato varianta se mi nezdála být vhodná, v odborných kruzích se nepoužívá.

V textu se několikrát setkáváme s označením obyvatel města Sparta. Francouzské slovo *les Spartiates*, lze jednoduše přeložit jako *Spartané*. V jednom případě je však užit francouzský termín *les Égaux*, označující pouze skupinu plnoprávných občanů Sparty nikoliv všech jejích obyvatel. V češtině se pro její označení často používá též výraz *Spartané*, ale setkáme se i s pojmem *Spartiaté*, který jsem v překladu zvolila pro snadné odlišení těchto dvou různých významů. Sám autor v závorce pojem stručně vysvětluje, takže další explicitace nebyla nutná.

2.1.3 Názvy citovaných děl

Při překladu názvů děl antických autorů jsem se držela názvů českých překladů ze starořečtiny. Většina z nich je zároveň ekvivalentní k francouzským překladům, například *Cavaliers* (O: 61) se shoduje s českým překladem *Jezdci* (P: 16,17), *Contre Alcibiade* (O: 50) s *Proti Alkibiadovi* (P: 10) atd. V některých případech jsou názvy přeloženy odlišně, například Aristofanova komedie s francouzským názvem *Thesmophories* (O: 49), je v češtině známá pod názvem *Ženy*

o *Thesmoforiích* (P: 9) nebo francouzský název Platónova díla *République* (O: 62), není z dnešního pohledu zcela ekvivalentní k českému názvu *Ústava* (P: 18).

2.1.4. Překlad ustálených spojení

V textu jsem se setkala s ustáleným spojením *le don de Dionysos* (O: 65), jenž jsem přeložila jako *Dionýsův dar* (P: 19), neboť se takto používá i v češtině pro poetičtější označení vína. Podobnou funkci má i spojení *les plaisirs d'Aphrodite* (O: 67). Překlad *Afroditiny radovánky* (P: 20) v češtině sice není zcela běžným ustáleným spojením, ale považovala jsem za důležité zachovat i jeho jakousi eufemizující funkci v rámci kontextu týkajícího se sexuálního života žen. Zároveň jsem chtěla v překladu zachovat bohyni Afroditu, neboť jde o bohyni, která je po celá tisíciletí symbolem ženství.

2.2 Gramatická rovina

Po stránce gramatické jsem se setkala s překladatelskými problémy, které vznikají díky gramatickým odlišnostem francouzštiny a češtiny. Při překladu jsem se tedy často uchýlovala ke změně slovního druhu, záměně trpných větných konstrukcí na činné či nahrazení přechodníku vedlejší větou. Nejlépe lze předvést na konkrétních příkladech, které uvádím v podkapitole *Typologie překladatelských postupů a jejich řešení*.

2.3 Syntaktická rovina

V úrovni syntaxe jsem se potýkala s dlouhými a leckdy složitými souvětími, která by v českém překladu působila nepřirozeně až nesrozumitelně. Proto jsem se je rozhodla rozdělit do kratších větných celků, abych dosáhla snazší orientace v textu.

Jak již bylo zmíněno, autor v souvětích často používá středník, jenž by v češtině působil rušivým dojmem. Taková souvětí jsem proto rozdělovala na samostatné věty a v rámci zachování koheze jsem někdy použila lexikálních prostředků zdůrazňujících souvislosti sdělení, např.:

„*La salle de bain peut être équipée d'une baignoire en sabot (v. p. 69) et d'une vasque à ablutions ; on y laisse les objets de toilette [...]*“ (O: 55)

„*Koupelna mohla být vybavena sedací vanou (viz str. 69) a umyvadlem. Zde se uchovávaly hygienické potřeby [...]*“ (P: 14)

Dále se v textu vyskytovaly dvojtečky, které jsem v některých případech zachovala, jindy je nahradila čárkou nebo pomlčkou a v některých případech jsem souvětí opět rozdělila ve dvě samostatné věty. Zde uvádím dva příklady:

„Ce n'est que vers la fin du IVe siècle que sont construites les premières hôtelleries dans certains sanctuaires : ainsi le vaste Léonidaion d'Olympie (74 × 80 m), financé vers 330 par l'architecte Léonidas de Naxos, avec ses cours et ses colonnades.“ (O: 53)

„Teprve koncem 4. století byly v místě určitých svatyní postaveny první ubytovny – například kolem roku 330 př. n. l. byl v Olympii postaven rozlehlý Leonidaion s dvory a sloupořadími (74 × 80 m), financovaný architektem Leonidem z Naxu.“ (P:12)

„Les villes nouvelles de l'époque classique intègrent, elles, les maisons dans un plan d'urbanisme hippodaméen (cf. p. 35), non sans une certaine souplesse : à Priène, par exemple, il y a de 4 à 10 maisons mitoyennes par îlots de 160 × 120 pieds (soit 47,20 × 35,40 m) [...]“ (O: 51)

„Nová města klasického období zahrnovala domy do hippodamického urbanistického plánu (viz str. 35), avšak s jistou flexibilitou. Například v Priéné bylo čtyři až deset řadových domů v blocích o velikosti 160 × 120 stop (tj. 47,2 × 35,4 m).“ (P: 11)

2.4 Specifické překladatelské problémy

2.4.1 Odkazování na jiné texty

V průběhu čtení textu se setkáváme s řadou odkazů na jiné autory. Kromě dvou případů (*R. Martin* a *F. Salviat*) se jedná výlučně o texty antických autorů. Nabízí se tedy otázka, jak převádět odkazy na jednotlivé pasáže řeckých textů. Odpověď je však jednoduchá, neboť antická literatura má jednotný úzus v citování těchto děl. Nesetkáváme se zde s odkazy na stránky, ale na jednotlivé sekce, popř. konkrétní verše. Díky jednotným pravidlům je tak poměrně snadné danou pasáž v díle vyhledat v řeckém originále i jakémkoli jazyce, do něž byl text přeložen. Tento systém mi usnadnil práci s vyhledáváním daných citovaných pasáží v jiných překladech.

Za sporné by se dalo považovat převádění odkazu na Thúkydidovu historickou monografii známou jako *Dějiny peloponéské války*. Název tohoto díla se v tomto textu ani v odborné praxi vůbec neuvádí, neboť se jedná o jediné Thúkydidovo dílo. Jako odkaz zde tedy postačuje pouze označení „knihy“ a její části, např. *II, 38*. (O: 45, P: 8)

Další název, který jsem se rozhodla blíže nespecifikovat je zkratka *HA*, která se běžně používá pro latinské označení Aristotelova díla *Historia Animalium*, ve francouzštině *Histoire des Animaux*. V češtině se sice můžeme setkat i s názvem *O zkoumání živočichů*, ale nikde jsem nenašla, že by toto dílo skutečně v češtině vyšlo. Autor publikace tuto zkratku vysvětluje na konci knihy jako součást bibliografie. V případě publikování celého překladu by bylo nutno tuto zkratku též vysvětlit.

2.4.2 Překlad překladu

Největším úskalím pro mě byl překlad citovaných pasáží. Vzhledem k tomu, že se jedná o překlad již přeloženého textu, může dojít velkým významovým posunům oproti textu původnímu, tedy řeckému. K co nejlepšímu pochopení původního sdělení jsem se tedy uchýlila k vyhledávání v jiných překladech, a to nejen českých, ale i anglických. Díky tomu, jsem měla možnost lépe pochopit kontext, z něhož byla pasáž použita a teprve poté převádět francouzský text do češtiny. V případech, kdy bylo dané dílo vydáno v češtině, se mi nabízela možnost překlad zahrnout do svého textu. Toho jsem ovšem nevyužila, neboť většina našich překladů antických děl je značně zastaralá a plní zcela jinou funkci, než má populárně-naučná publikace. Spolu s anglickými překlady mi tedy posloužili čistě jako inspirace k uchopení překládané pasáže.

3. Popis metody překladu

Při překladu je nutné zohlednit odlišnost jazykového a kulturního prostředí mezi francouzským autorem textu a českým adresátem a převést ho tak, aby byla zachována informační hodnota originálu i jeho hlavní funkce, tedy aby měl na českého čtenáře stejný účinek. Často se používá kombinace hned několika překladatelských postupů, čímž dochází k přestylizování celého sdělení.

V této kapitole se nejprve krátce vyjádřím k formální stránce svého překladu, a především se zaměřím na jednotlivé postupy, které jsem v rámci překladu použila. Vycházet při tom budu z typologie postupů popsaných v publikaci *Francouzština pro pokročilé*, v níž Eva Janovcová, autorka kapitoly o překladatelských postupech, uvádí transpozici, koncentraci, diluci, étouffement, dépouillement a modulaci. (Tionová: 2000, s. 409–461). Každý postup stručně vysvětlím a uvedu příklad.

3.1 Formální stránka překladu

Kompozice textu byla v překladu zachována, stejně jako grafické vyznačení tučným písmem či kurzívou. Různá velikost písma, která je použita ve výchozím textu, u překladu zachována nebyla z důvodu jednotného formátu této závěrečné práce.

Překlad popisků tří obrázků, které se v překládané části publikace objevují, jsem zařadila až na konec první části této práce, neboť jejich zařazení do textu by bylo při čtení rušivé.

3.2 Typologie překladatelských postupů

3.2.1 Transpozice

Můžeme rozlišit dva základní druhy transpozice: transpozici slovního druhu a transpozici syntaktickou. Janovcová zvláště vymezuje ještě transpozici francouzského podstatného jména do češtiny, z logiky věci se však jedná o transpozici slovního druhu, jehož používání je pro francouzštinu charakteristické. V této souvislosti hovoříme o tzv. nominálním charakteru francouzštiny.

Transpozice slovního druhu spočívá ve vyjádření stejného sémantického obsahu v cílovém jazyce za pomoci jiného slovního druhu, než je použit v originále. Taková transpozice může být jednoduchá, dvojnásobná, případně několikanásobná (Tionová: 2000, s. 409–410).

V překladu jsem například převedla podnadpis *Aménagements intérieurs, mobilier, vaisselle* (O: 53) jako *Vybavení interiéru, nábytek, nádobí* (P: 12), čímž došlo k transpozici adjektiva

intérieur na substantivum *interiér*. Jako příklady transpozice francouzského podstatného jména lze uvést následující překlady.

„*L'existence d'auberges est bien attestée, [...]*“ (O: 52)

„*Prokazatelně existovaly hostince, [...]*“ (P: 12)

„*En l'absence d'armoires et de buffets, (larnax), [...]*“ (O: 55)

„*Vzhledem k tomu, že neexistovaly skříně a příborníky, [...]*“ (P: 13)

Dalším typem je transpozice syntaktická, při níž dochází ke změně slovesného rodu, pasivní se mění v aktivní nebo naopak, či k vyjádření určitého větného členu vedlejší větou. V rámci překladu jsem poměrně často převáděla pasivní konstrukce na aktivní.

„*L'alimentation en eau est souvent assurée par un puits, [...]*“ (O: 51)

„*Zásobování vodou často zajišťovala studna vyhloubená na dvoře, [...]*“ (P: 11)

3.2.2 Koncentrace a diluce

Tyto postupy jsou druhem transpozice, u nichž dochází k zúžení (koncentraci) nebo naopak rozšíření (diluci) textu. Koncentrace je běžná při překladu směrem do češtiny, diluce naopak při překladu do francouzštiny. Dokladem koncentrace budiž následující příklad:

„*Eclairage et chauffage ne semblent guère, eux, faire de progrès.*“ (O: 53)

„*Zdá se, že v osvětlení a ve vytápění Řekové příliš nepokročili.*“ (P:12)

3.2.3 Modulace

Modulace je překladatelský postup, při němž dochází k obměně ve výpovědi změnou hlediska, a to na lexikální nebo syntaktické rovině. Při překladu jsem použila některé její typy. Jako příklad uvádím modulaci antonymickou, při níž se používá výraz opačného významu.

„*[...] plus d'un naïf devait en user sans modération.*“

„*[...] ne jeden naiva je jistě užíval v hojném množství.*“

Dalším příkladem může být modulace vyměňující aktivum za pasivum. Od syntaktické transpozice se liší tím, že dochází nejen ke změnám gramatickým, ale také změně lexikální.

„*le soleil d'été, plus proche du zénith, est au contraire arrêté par le toit du portique, [...]*“

„Před paprsky letního slunce, nacházejícího se blíže zenitu, ho naopak **chránila** střecha sloupořadí, [...]“

4. Popis překladatelských posunů

V této kapitole budu při popisu překladatelských posunů vycházet především z knih *Teória umeleckého prekladu* Antona Popoviče, *Umění překlada* Jiřího Levého a *Úvod do translato* Edity Gromové.

Překladatelským posunem se rozumí vědomá změna vůči výchozímu textu, ke které překladatel dospěje v rámci svého rozhodovacího procesu. Vznikají důsledkem lingvistických, literárních i kulturních rozdílů a neznamena

jí nutně nedostatečnou věrnost originálu. Překladatel by měl správně zachovat jádro originálního sdělení a vzniklé ztráty nahradit stejně funkčním způsobem.

Dle Popoviče můžeme posuny rozdělit na konstitutivní (objektivní), které jsou způsobeny jazykovými rozdíly dvou jazyků, a individuální (subjektivní), které závisí na idiolektu překladatele. Dále Popovič rozlišuje posuny na úrovni makrostylistiky a mikrostylistiky. V rovině makrostylistiky často dochází k aktualizaci, lokalizaci či adaptaci. V překlada

tohoto textu k žádnému posunu v této rovině nedošlo. Na rovině mikrostylistiky dochází k výrazovému zesilování (typizaci či individualizaci), výrazové shodě (substituci nebo inverzi) a výrazovému zeslabování (nivelizaci či ztrátě).

V rámci této práce jsem se záměrně dopustila mnoha posunů, zde uvádím pouze některé typy a jejich příklady.

4.1 Intelektualizace

Jiří Levý tvrdí, že se překladatel částečně podílí na výkladu, avšak při své práci by se měl vyvarovat zkreslování smyslu originálu a prosazování vlastní koncepce. Uvádí tři typy intelektualizace: zlogičťování textu, vykládání nedořečeného a formální vyjadřování syntaktických vztahů.

„[...] *on peut profiter, au moment des fêtes, d'un hébergement sous la tente – et aussi de repas gratuits – organisés par quelque mécène soucieux de s'attirer les faveurs de ses contemporains* [...]“ (O: 53)

„[...] *mohl v době slavností využít ubytování ve stanu a také jídlo zdarma, neboť slavnost pořádal zpravidla nějaký mecenáš ve snaze získat si své současníky* [...]“ (P: 12)

Pro zlogičtění obsahu jsem se rozhodla i při překlada

následující citace. Dle mého názoru tato věta není příliš srozumitelná ani pro francouzského čtenáře, neboť ani on pravděpodobně nezná

bližší kontext, v jakém je pronášena v Aristofanově komedii. Autorovu vysvětlivku jsem zde nepovažovala za dostačující. Zároveň jsem zde metaforickým vyjádřením zesílila expresivitu (vyznačeno podtržením).

„Si nous nous penchons à une fenêtre, dit l'une d'elles en s'adressant ironiquement aux hommes, vous cherchez à contempler le fléau que nous sommes ; si par pudeur on se retire, tout un chacun est bien plus désireux encore de revoir le fléau se pencher...“ (O:49)

„Když se vykloníme z okna,“ říká jedna z žen a ironicky se obrací k mužům, „div vám nevypadnou oči z důlků při pohledu na tu pohromu, kterou podle vás jsme, a jakmile se stydlivě stáhneme zpět, každý z vás se nemůže dočkat, až se vykloníme znovu...“ (P: 9)

4.2 Explicitace

V překladu bývá třeba explicitovat jevy z cizího kulturního prostředí, obvykle z prostředí, z něž pochází výchozí text. V tomto textu bylo však zapotřebí používat vysvětlivky k popisu jevů, které se týkají kultury starověkého Řecka. Je však nutno podotknout, je překládaný text je poněkud „vytržen“ z celku publikace, a proto bylo na některých místech třeba použít vysvětlivku, i když autor danou skutečnost již objasnil v nějaké předchozí části knihy, anebo se jí naopak podrobněji věnuje později. V případě překladu celé publikace by některé vysvětlivky nebyly nezbytně nutné. Zde uvedu několik příkladů explicitace:

*„on y laisse les objets de toilette : éponges, **strigiles**, miroirs, rasoirs, vases à parfum – aryballes, alabastres, lécythes –, accessoires divers que l'on accroche aux murs ou que l'on place sur des étagères.“ (O: 55)*

*„Zde se uchovávaly hygienické potřeby: houby, **strigily sloužící k seškrabávání špíny a potu**, zrcátka, břitvy, nádoby na parfěmy (arybally, alabastry, lékythy) a různé doplňky, které se věšely na stěny nebo se dávaly na police.“ (P: 14)*

Několikrát jsem použila explicitaci též u vlastních jmen historických osobností, u nichž autor přepokládá, že je čtenář dobře zná. Vzhledem k tomu, že se jedná o populárně naučný text, jenž se může dostat i do rukou čtenáře, který jména těchto osobností nikdy neslyšel, nebo si je spíše nepamatuje z hodin dějepisu, kde se s nimi jistě setkal, rozhodla jsem se alespoň lehce nastínit, jakou roli hrála daná osobnost ve starořecké historii či kultuře.

*„Il peut en revanche y avoir des fenêtres sur rue à l'étage, simples ou géminées, comme l'atteste par exemple le chœur des femmes **dans les Thesmophories d'Aristophane** [...]“ (O: 47, 49)*

„Zato mohla být v patře okna vedoucí na ulici, jednoduchá nebo dvojitá, jak dosvědčuje například ženský sbor v *Aristofanově komedii Ženy o Thesmoforiích* [...]“ (P: 9)

V následujícím příkladu je vidět, že jsem českému čtenáři navíc vysvětlila, že se v případě Perikla nejedná o jeho vlastní osobu, ale o literární postavu v Thúkydidově historiografickém díle. Dále zde také přesněji uvádím dataci *př. n. l.*, kterou autor v textu zcela vypouští, jak je u odborníků v této oblasti běžné. V případě, že bylo uvedeno jen století, držela jsem se jeho přístupu, u bližší časové specifikace jsem *př. n. l.* doplnila.

„*Déjà Thucydide prête à Périclès des propos flatteurs sur les intérieurs athéniens des années 430.*“ (O: 45)

„*Již historik Thúkydídés pronesl skrze postavu athénského politika Perikla lichotivé poznámky o interiérech athénských domů z 30. let 5. století př. n. l.*“ (P: 8)

V textu se objevila i jména osobností, jejichž působení bylo tak rozsáhlé, že by v překladu nebylo možné použít jednoduchou vysvětlivku, aniž by to nenarušilo celý text. Například Xenofón byl nejen historikem a spisovatelem, ale také vojevůdcem, politikem a filozofem. Jakýkoli pokus o vysvětlení, kdo to byl Xenofón, by tedy bylo nedostačující a v rámci kontextu (poprvé je zmíněn v souvislosti se stavbou sloupořadí; O: 47, P: 9), vlastně nelogické.

4.3 Substitute

K tomuto posunu jsem se uchýlila například při vyjádření délky. Zatímco ve výchozím textu jsou použita desetinná čísla v jednotkách metrů, do češtiny jsem tyto údaje převáděla na celá čísla v jednotkách centimetrů a zároveň nahradila znaménko \pm slovem *zhruba*. Český čtenář si tak dle mého názoru snadněji dané míry představí.

„*Un socle de pierre plus ou moins haut (de 0,20 m à 1,60 m), épais en moyenne de $\pm 0,40/0,50$ m [...]*“ (O:50)

„*Více či méně vysoká kamenná podezdívka (20–160 cm), v průměru zhruba 40–50 cm silná [...]*“ (P: 10)

4.4 Aproximace

K výraznému posunu na úrovni lexika jsem se uchýlila v případě citace, kde je v originále podmětem slovo *Amour* (ve francouzštině maskulinum), ale jeho běžný překlad jako slovo

Láska (v češtině femininum) by v rámci celé věty nefungoval. Hledala jsem proto český výraz mužského rodu, který by významově blížil slovu *Láska* a zároveň pasoval do kontextu.

„*L'Amour pédérastique est comme un fils tard venu, né de parents trop vieux, un bâtard, un enfant des ténèbres, qui cherche à expulser l'Amour légitime, son aîné.*“ (O: 66)

„*Pederastický vztah je jako syn narozený příliš starým rodičům, bastard, dítě temnoty, co se snaží vyhnat svého staršího bratra – legitimní vztah.*“ (P: 20)

Závěr

V rámci této bakalářské práce jsem přeložila část francouzské publikace *La vie dans la Grèce classique* do češtiny. Mým cílem bylo v překladu zachovat obsah a funkci výchozího textu a poskytnout tak potenciálnímu českému čtenáři totéž, co z poskytuje autor originálu čtenáři francouzskému. Nad rámec své vlastní orientace ve zpracovaném tématu jsem při překladu dále použila odbornou literaturu, slovníky, příručky, internetové zdroje a seznámila se i s některými paralelními překlady autorem citovaných písemných pramenů. Potýkala jsem se s řadou úskalí, z nichž jsem některá popsala v komentáři, který představuje druhou část této práce. Řešení těchto problémů jsem odůvodnila a uvedla názorné příklady. Dále jsem popsala analýzu originálu, která celému procesu předcházela, některé překladatelské metody a posuny, k nimž při překladu došlo.

Vypracování této bakalářské práce pro mě bylo velmi přínosné. Poprvé jsem měla možnost překládat rozsáhlejší text, jehož výhodou bylo, že měl téma, které je mi blízké. Překlad mě tedy opravdu bavil a obohacoval mě i jako čtenáře se zájmem o historii antiky. Psaní komentáře pro mě bylo přínosné zejména proto, že jsem si mohla zopakovat teorii překladu, s níž jsem se seznámila v rámci studia, vracet se ke svým řešením a zpětně je hodnotit.

Bibliografie

Primární literatura

MAFFRE, Jean-Jacques, *La vie dans la Grèce classique*, Paris: Presses Universitaires de France, 1992. ISBN 978-2130449744

Sekundární literatura

BRUNEL, Aude a ŠOTOLOVÁ, Jovanka. *Stylistická analýza českých a francouzských textů*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7308-408-0.

ČECHOVÁ, Marie, CHLOUPEK, Jan, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV – nakladatelství, 1997. ISBN 80-85866-21-8

GROMOVÁ, Edita. *Úvod do translologie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, 2009. ISBN 978-80-8094-627-2

HOFFMANNOVÁ, Jana, HOUŽVIČKOVÁ, Milena. *Čeština pro překladatele: základy teorie, interpretace textů, praktická cvičení*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2012. ISBN 978-80-7308-405-9

HENDRICH, Josef, Jaromír TLÁSKAL a Otomar RADINA. *Francouzská mluvnice*. Praha: SPN, 1991. Jazykové učebnice pro veřejnost. ISBN 80-04-14022-X.

JAKOBSON, Roman. *Lingvistika a poetika*. In *Poetická funkce*. Jinočany: H & H, 1995. Artes et litterae. ISBN 80-85787-83-0

LEVÝ, Jiří. *Umění překladu*. 4., upr. vyd. Praha: Apostrof, 2012. ISBN 978-80-87561-157.

NORD, Christiane. *Text analysis in translation*. Amsterdam: Editions Rodopi B.V., 1991. ISBN 90-5183-311-3

POPOVIČ, Anton. *Teória umeleckého prekladu: aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. 2., preprac. a rozšír. vyd. Bratislava: Tatran, 1975. Okno.

TIONOVÁ, Alena. *Francouzština pro pokročilé*. Praha: Leda, 2000. ISBN 80-859-2780-2

ŠABRŠULA, Jan. *Teorie a praxe překladu*. Vyd. 2. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2007. ISBN 978-80-7368-372-6.

AUGUSTA, Pavel a HONZÁK, František. *Jak se žilo ve starověku*. Praha: Albatros, 1989. ISBN 978-80-215-0242-0

BOUZEK, Jan, ONDŘEJOVÁ, Iva a MUSIL, Jiří. *Úvod do klasické archeologie*. 3. vyd. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 978-80-246-1103-7.

THÚKYDIDÉS. *Dějiny peloponéské války*. Přeložil Václav Bahník. Praha: Odeon, 1977. Živá díla minulosti.

PLÚTARCHOS. *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*. Přeložili Václav Bahník, Antonín Hartmann, Rudolf Mertlík, Edita Svobodová a Ferdinand Stiebitz. Praha: Arista, Baset, Maitrea, 2006. Antická knihovna. ISBN (Arista) 80-86410-46-3 ISBN (Baset) 80-7340-079-0

Slovníky a jazykové příručky

Francouzsko-český, česko-francouzský velký slovník: ...nejen pro překladatele. Brno: Lingea, 2007. ISBN 978-80-87062-05-0

NEUMANN, Josef, HOŘEJŠÍ, Vladimír a KOLÁŘ, Václav, ed. *Velký francouzsko-český slovník: Grand français tchèque dictionnaire*. 2., rev., opr. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1992. ISBN 80-200-0233-2

Dictionnaire français – Dictionnaires Larousse français monolingue en ligne. [online] [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>

Expression: l'encyclopédie des expressions françaises [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.linternaute.fr/expression/>

Internetová jazyková příručka ÚJC AV ČR. [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>

ABZ slovník českých synonym [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.slovník-synonym.cz>

Nechybujte | Portál o českém jazyce | Lingea s.r.o.. Nechybujte | Portál o českém jazyce | Lingea s.r.o. [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <https://www.nechybujte.cz/>

Další internetové zdroje

Perseus Digital Library [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu>

Wikipedia: the free encyclopedia [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <https://www.wikipedia.org>

Atlas mořských ryb – Žraloci, rejnoci, paryby. [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://zivazeme.cz/atlas-ryb.php>

Přílohy

Příloha č. 1: nafocený text originálu + přepsaný text originálu